

המילה שהכי קשה לשמוע

סיפור בלעם, הנביא האלילי, מתחיל בסדרה מבלבלת של טיעוני נון-סקוויטור, כאלה שמסקנתם אינה נובעת מהנחותיהם. יש בו רצף אירועים שנראה כאילו אין בו כל היגיון.

נתחיל ברקע. בני ישראל מתקרבים אל סוף ארבעים שנות המדבר. הם כבר נלחמו בממלכות עבר הירדן וניצחו: את סיחון מלך האמורי ואת עוג מלך הבשן. עכשיו הגיעו לערבות מואב - האזור שממזרח לקצהו הדרומי של נהר הירדן. בלק מלך מואב מוראג, ומתנה את צרותיו באוזני זקני מדין. הלשון שהתורה משתמשת בה כאן מזכירה במדויק את תגובתם של המצרים בתחילת ספר שמות להתחזקות בני ישראל.

ויאמר [פרעה] אל עמו: "הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו..." ויקצו מפני בני ישראל (שמות א, ט-יב).

ויגר מואב מפני העם מאד, כי רב הוא. ויקץ מואב מפני בני ישראל (במדבר כב, ג).

בלק מחליט לבקש עזרה מחוזה וקוסם ידוע, בלעם. ושוב אנו פוגשים הרהוד ספרותי חזק, הפעם לדברי ה' לאברהם.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ה' לאברהם: "ואברכה מברכך ומקללך אאר, ונברכו בך כל משפחת האדמה" (בראשית יב, ג).

בלק לבלעם: "פי ידעתי: את אשר תברך מברך ואשר תאר יואר" (במדבר כב, ו).

ההקבלה הפעם אירונית (ובאמת, סיפור בלעם רווי אירוניה). במקרה של אברהם, המברך היה ה'. אצל בלעם, הכוח נתפס כאילו הוא מצוי אצל בלעם עצמו. האמירה הקדומה של ה' לאברהם מבשרת, למעשה, את גורל מואב בפרשתנו: מי שמנסה לקלל את ישראל, הוא שיקולל.

לסיפור בלעם רקע היסטורי מוכח. ראשית, למקומן של הקללות בחיים הבין-לאומיים במזרח הקדום. נמצאו חרסים מצריים מהאלף השני לפני הספירה ובהם כתבי אלות נגד ערים כנעניות. בקרב הערבים, טרום האסלאם, נהוג היה לשכור משוררים, שנתפסו כנתונים להשפעה אלוהית, שיחברו קללות נגד אויביהם. אך גם לגבי בלעם עצמו יש עדות ארכאולוגית. בחורבות מקדש בדיר-עלא שבעבר הירדן נמצאה כתובת על קיר טיח המציינת ביקור לילי של חוזה ושמו בלעם. זהו הממצא הארכאולוגי הקדום ביותר לדמות מהתורה הנזכרת בשמה. וכך, אף כי בסיפור עצמו יש יסודות של משל, הוא שייך להקשר מוגדר של זמן ומקום.

אופיו של בלעם נותר עמום, גם בתורה וגם במסורת היהודית שלאחריה. האם היה איש אלוהים (הקורא אותות וסימנים) או מכשף (מפעיל טכניקות של הנסתר)? האם היה חוזה או מתחזה? האם הסכים עם הברכות שה' שם בפיו, או המשיך להתאוות לקלל את ישראל? על פי חלק מהפירושים הדרשניים הוא היה

נביא גדול, שווה במעמדו למשה. על פי מדרשים אחרים, הוא היה נביא שקר בעל "עין רעה" ששיחר אחר מפלת ישראל. כאן אינני מבקש לבחון את בלעם האיש, וגם לא את ברכותיו, אלא את המבוא לסיפור - כי כאן עולה אחת השאלות העמוקות ביותר: מה רצה ה' שבלעם יעשה? זו דרמה בשלוש תמונות.

בתמונה הראשונה, שליחים מגיעים ממואב למדיין. הם מציגים את משימתם. הם רוצים שבלעם יקלל את בני ישראל. תשובתו של בלעם היא מופת להגינות: לינו כאן הלילה, הוא אומר, ואני אתייעץ עם ה'. תשובתו של ה' הדרמשמעית:

לֹא תִלְךָ עִמָּהֶם. לֹא תֵאָר אֶת הָעָם, כִּי כְרוּךְ הוּא (במדבר כב, יב).

בלעם שומע בקול ה' ודוחה את השליחים. אך בלק מכפיל את מאמציו. אולי עוד שליחים נכבדים, והבטחה לשכר גבוה, ישכנעו את בלעם להפוך את עמדתו? הוא משגר עוד משלחת ועימה מנחות. תשובתו של בלעם מופתית:

אִם יִתֵּן לִי בָלַק מְלֵא בֵיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לֹא אוּכַל לַעֲבֹד אֶת פִּי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת קְטָנָה או גְדוּלָה (שם, יח).

אבל יש להודעה הזאת נספח רבמשמעות:

עֲתָה שָׁבוּ נָא בְּזֵה גַם אַתֶּם הַלַּיְלָה וְאֲדַעַה מֶה יִסֵּף ה' דְּבַר עָמִי (שם, יט).

ההשתמעות ברורה. בלעם רומז שה' אולי ישנה את דעתו. אבל

זה בלתי־אפשרי. לא כך פועל ה'. אך הנה, לגודל ההפתעה, דומה שכך בדיוק עושה ה':

וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל בְּלָעַם לַיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ: "אִם לִקְרָא לְךָ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים, קוּם לְךָ אִתָּם; וְאֵךְ אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ אֲתוֹ תַעֲשֶׂה" (שם, כ).

בעיה 1: תחילה אמר ה' "לא תלך", והינה הוא אומר "קום לך". בעיה 2 מופיעה מייד:

וַיִּקָּם בְּלָעַם בְּבִקְרֹ וַיַּחְבֹּשׁ אֶת אֲתוֹנוֹ וַיִּלְךָ עִם שְׂרֵי מוֹאָב. וַיַּחֲרֹ אַף אֱלֹהִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא - וַיִּתְנַצֵּב מִלְּאֲךָ ה' בְּדַרְךָ לְשַׁטֵּן לוֹ. וְהוּא רָכַב עַל אֲתוֹנוֹ וַשְּׂנֵי נַעֲרָיו עִמּוֹ (שם, כא-כב).

ה' אומר "לך". בלעם הולך. ואז ה' כועס עליו מאוד. האם ה' משנה את דעתו - פעם ואף פעמיים במהלך סיפור קצר אחד? ראשנו סחרחר. מה מתרחש כאן? מה אמור בלעם לעשות? מה רוצה ה'? אין כל הסבר. הסיפור פשוט זורם אל התמונה המפורסמת עם אתונו של בלעם, שהיא בפני עצמה תעלומה המשועת לפירוש:

וַתֵּרָא הָאֲתוֹן אֶת מְלֵאֲךָ ה' נֹצֵב בְּדַרְךָ, וְחִרְבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ - וַתֵּט הָאֲתוֹן מִן הַדַּרְךָ, וַתִּלְךָ בְּשָׂדֵה. וַיִּבֶד בְּלָעַם אֶת הָאֲתוֹן, לְהִשְׁתֵּה הַדַּרְךָ.

וַיַּעֲמֵד מִלְּאֲךָ ה' בְּמִשְׁעוֹל הַכֹּהֲנִים, גִּדְר מִזֵּה וְגִדְר מִזֵּה. וַתֵּרָא הָאֲתוֹן אֶת מְלֵאֲךָ ה', וַתִּלְחֹץ אֶל הַקִּיר; וַתִּלְחֹץ אֶת רַגְלָהּ בְּלָעַם אֶל הַקִּיר. וַיִּסֵּף לְהַכְתֶּה.

וַיֹּסֶף מֵלֶאֱדָה ה' עָבוּר, וַיַּעֲמֵד בְּמָקוֹם צָר, אֲשֶׁר אֵין דָּרָךְ לְנִטּוֹת יָמִין וּשְׂמֵאוֹל. וַתֵּרָא הָאֶתּוֹן אֶת מֵלֶאֱדָה ה' - וַתִּרְבֵּץ תַּחַת בְּלִעָם. וַיַּחַר אֵף בְּלִעָם, וַיַּד אֶת הָאֶתּוֹן בְּמַקָּל. וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הָאֶתּוֹן, וַתֹּאמֶר לְבָלְעָם: "מָה עֲשִׂיתִי לָךְ, כִּי הִפִּיתִנִי זֶה שָׁלַשׁ רִגְלִים?"

וַיֹּאמֶר בְּלִעָם לְאֶתּוֹן: "כִּי הִתְעַלְלָת בִּי. לוֹ יֵשׁ חֶרֶב בְּיָדִי, כִּי עֲתָה הִרְגִיתִיךָ!"

וַתֹּאמֶר הָאֶתּוֹן אֶל בְּלִעָם: הֲלוֹא אֲנֹכִי אֶתְנַדָּה, אֲשֶׁר רָכַבְתָּ עָלַי מֵעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה; הֲהִסְפֵּן הִסְפַּנְתִּי לַעֲשׂוֹת לָךְ כֹּה?"

וַיֹּאמֶר: "לא".

וַיַּגֵּל ה' אֶת עֵינֵי בְלִעָם - וַיִּרְא אֶת מֵלֶאֱדָה ה' נֹצֵב בְּדָרָךְ, וַחֲרָבוֹ שָׁלַפָּה בְּיָדוֹ וַיִּקְדֹּ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְאִפְיוֹ (שם, כג-לא).

המפרשים מציעים מגוון דרכים לפתרון הסתירות לכאורה בין תשובותיו של ה'. לפי הרמב"ן, ההנחיה הראשונה, "לא תלך עמהם", כוונתה "לא תלך עמהם שלא תאור [=תקלל] את העם"; ואילו השנייה, "קום לך אתם", משמעה "לך אתם, רק השמר שלא תדבר [אלא] רק מה שאומר לך... שאפילו אם אצוה אותך לברך - שתברכם". ה' כעס על בלעם לא מפני שהלך אלא מפני שלא גילה לשליחי בלק את התנאי.

שני מפרשים בני המאה ה-19, מלבי"ם ור' צבי הירש מקלנברג, הציעו תשובה אחרת, המיוסדת על ניתוח טקסטואלי צמוד. התורה משתמשת בשתי מילות יחס שונות. "לא תלך

עִמָּהֶם", לעומת "לך אתם". ויש, לדעתם, הבדל דק בין השתיים. "עמהם" הוא איתם ברוח ובגוף; "לא תלך עמהם" פירושו גם "אל תצטרף לתוכניות שלהם". ואילו "איתם" עניינו רק הצטרפות בגוף; כלומר בלעם יכול להתלוות אל המשלחת, אבל לא לאמץ את תכליתה ואת כוונתה. ה' כועס כשבלעם הולך איתם כי הוא הולך "עם שְׂרֵי מוֹאָב", כלומר מזדהה עם תכליתם. זהו פתרון מבריק. הקושי היחיד מחכה לו בהמשך הסיפור, כאשר מלאך ה', משפקח את עיני בלעם לראותו, אומר לו לבסוף "לך עם האנשים" (שם, לה). הלא אמרנו שה' אינו רוצה שהוא ילך "עימם".

התשובה העמוקה ביותר היא הפשוטה מכולן. המילה שקשה ביותר לשמוע, בכל שפה שהיא, היא המילה "לא". בלעם שאל את ה' פעם אחת. ה' אמר "לא". זה צריך היה להספיק. אך בלעם שאל שנית. בכך הפגין חולשת אופי גורלית. הוא ידע שה' אינו רוצה שילך. אך הוא הזמין את המשלחת השנייה לחכות אצלו עד הבוקר למקרה שה' ישנה את דעתו.

ה' אינו משנה את דעתו. על כן, ההתעכבות של בלעם מלמדת אותנו לא על ה' אלא עליו. הוא לא השלים עם הסירוב של ה'. הוא רצה לשמוע את התשובה "כן" - ואכן שמע אותה. לא מפני שה' רצה שילך, אלא מפני שה' מדבר פעם אחת, ואם אנחנו מסרבים לקבל את אשר הוא אומר, הוא אינו כופה עלינו את רצונו. כניסוחם של חז"ל במדרש: "בדרך שאדם רוצה לילך - מוליכין אותו".

המשמעות האמיתית של תשובת ה' השנייה, "לך אתם", היא "אם אתה מתעקש, אינני יכול למנוע ממך ללכת; אבל אני כועס על כך ששאלת אותי בשנית". ה' לא שינה את דעתו בשום שלב. בכל אחת משלוש התמונות שבדרמה, ה' לא רצה שבלעם ילך.

עליי לעשות זאת בדרך שיבינו לא־יהודים ויהודים, מאמינים ושאִינם. היכן אמצא דוגמה שתמחיש לכולם את הרעיון?

חשבתי על התמכרויות לסמים וגמילה מהן. מכורים מפתחים התנהגויות שהם יודעים כי יש בהן הרס עצמי, אך הן חלק מאורח חייהם. כדי לשבור את ההרגלים שלהם נדרשות תועפות של רצון. מכור המעוניין לטפל בהתנהגויות ההרסניות הללו צריך להכיר בכך שהוא מתנהל בצורה המזיקה לו ולאחרים, ואשר חייבת להשתנות. זו נראתה לי מקבילה חילונית לתשובה, היכולה להמחיש לצופים את המסר.

ביליתי יום במרכז גמילה, וזה היה שובר־לב. החוסים שם, מתבגרים בני 16 עד 18, באו כולם ממשפחות הרוסות. רבים מהם חוו התעללות. לא היו להם רשתות תמיכה לבד מעובדי המרכז. הללו היו אנשים יוצאי דופן. הוטלה עליהם משימה קשה להפליא. לא־פעם הצליחו לגרום לנגמלים לחדול מהרגליהם למשך ימים, אפילו שבועות, אך הללו נסוגו וצריך היה לחזור איתם אל נקודת הראשית. התחלתי להבין שסבלנותם היא כמעט בגדר מקבילה אנושית לסבלנות שיש לה' כלפינו. ניכשל כמה שניכשל, שבע ניפול ונקום וניפול, ה' יוסיף להאמין בנו ולא ירפה, ובכך ייתן לנו כוח. כאן נמצאו אנשים שעשו את מלאכתו של אלוהים.

שאלתי את מנהלת המרכז, עובדת סוציאלית, מהו הדבר שהיא נותנת לצעירים הללו המשנה את תפיסתם ונותן להם הזדמנות להשתנות. את תשובתה לא אשכח, כי הייתה מן היפות ששמעתי אי פעם. "אנחנו כנראה האנשים הראשונים שהם פוגשים בחייהם שנותנים להם אהבה ללא תנאים. ואנחנו

ה"כן" שלו בתמונה 2 משמעו "לא", אבל זה היה "לא" שבלעם לא ידע לשמוע. כשה' מדבר ואנחנו איננו מקשיבים, הוא אינו מתערב כדי להציל אותנו מהבחירות שלנו. "בדרך שאדם רוצה לילך - מוליכין אותו". אבל ה' לא היה מוכן שבלעם ימשיך כאילו קיבל את הסכמתו. על כן ארגן לו המחשה אלגנטית מאין כמותה להבדל שבין נבואת אמת ונבואת שקר. נביא השקר מדבר; נביא האמת מקשיב. נביא השקר אומר לאנשים את מה שהם רוצים לשמוע; נביא האמת אומר להם את מה שהם צריכים לשמוע. נביא השקר מאמין בכוחותיו שלו; נביא האמת יודע שאין לו כוח משלו. נביא השקר מדבר בקולו שלו; נביא האמת מדבר בקול שאינו שלו ("לא אִישׁ דְּבָרִים אֶנְכִּי", אומר משה; "הִנֵּה לֹא יִדְעָתִי דְבַר, כִּי נֶעַר אֶנְכִּי", אומר ירמיהו).

סיפור בלעם והאתון המדברת הוא הומור טהור. וכפי שהזכרתי בשיחה אחרת, רק דבר אחד מעורר את ה' לצחוק: יומרנות אנושית. בלעם עשה לו שם כגדול נביאי זמנו. תהילתו נפוצה אל מואב ומדיין. הוא נודע כאיש האוחז בסוד הברכה והקללה. עתה הוא לומד לדעת שכרצות ה' אפילו אתונו תהיה נביאה גדולה ממנו. האתון ראתה את שבלעם אינו יכול לראות: מלאך ה' העומד במשעול וחוסם את דרכם. ה' משפיל את בעל החשיבות העצמית ונותן חשיבות לשפל הרוח. כשבני אדם חושבים שהם יכולים להכתיב את שיאמר ה', ה' צוחק. ובאותה הזדמנות צוחקים גם אנחנו.

לפני כמה שנים הכנתי משרד טלוויזיה לביי־סי. עמדה בפניי בעיה. רציתי ליצור סרט תיעודי בנושא התשובה, אבל היה

האנשים הראשונים שהם פוגשים בחייהם שאכפת להם מספיק כדי לומר להם לא".

"לא" היא המילה שהכי קשה למוע, אבל לא-פעם היא גם החשובה ביותר - והיא אף סימן לכך שלמישהו אכפת מאיתנו. בלעם, בהשפלתו, למד זאת באיחור. וגם אנו צריכים לגלות זאת אם רצוננו להיפתח אל קול ה'.

סביב שולחן שבת

- מדוע קל יותר להקשיב לאנשים שאומרים לנו את מה שאנחנו רוצים למוע - מלהקשיב לאנשים שאומרים לנו את מה שאנחנו צריכים למוע?
- נסו להיזכר במקרה שבו קיבלתם "לא" כשרציתם למוע "כן". האם הסירוב עזר לכם באיזו דרך?
- מה הדרך הנעימה ביותר להשלים עם "לא"?